

XXIII Конгрес Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії «Право и правові культури у 21-му столітті: відмінності та єдність»

1–6 серпня 2007 р. у м. Краків (Польща) відбувся XXIII Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR) «Право і правові культури у 21-му столітті: відмінності та єдність». Безпосередній організатор форуму — кафедра теорії та філософії права факультету права та управління заснованого ще у XIV ст. Ягеллонського університету. Офіційною мовою конгресу була англійська.

Головна тема Конгресу — показати відмінності та єдність між правовими культурами. Ця тема має неабияке теоретичне і практичне значення, адже в епоху глобалізації і тероризму дуже важливим є знаходження за різними розуміннями фундаментальних понять загальних для всіх правових культур інтуїцій, без виявлення яких дуже складно досягти плідної і справжньої комунікації між представниками різних правових культур.

У церемонії відкриття взяли участь: ректор Ягеллонського університету *Кароль Мусіоль*, віце-президент IVR *Марек Зірк-Садовський* (Університет Лодзі), співголови організаційного комітету Конгресу *Іржі Стельмах* і *Томаш Гізберт-Студницький* (Ягеллонській університет, м. Краків).

Зі спеціальною доповіддю «*Пам'яті Александра Печеника*» (підготовленою одним з найавторитетніших у сучасному світі філософів права Аулісом Аарніо) виступив **Крістофер Уеллман** (Вашингтонський університет, США). Александр Печеник — президент Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії — пішов із життя 19 вересня 2005 р. Він народився у Кракові в 1937 р., вчився і працював у Краківському університеті. У 1969 р. він переїздить до Швеції, де працює у Стокгольмському та Лундському університетах. Внесок А. Печеника

у розвиток як філософії, так і юриспруденції важко переоцінити. Він є автором десятка книг та великої кількості статей з філософії права. Визначальною працею А. Печеника є «Scientia juris: Правова доктрина як пізнання права і як джерело права», яка увійшла у «Трактат з філософії права та загальної юриспруденції» — грандіозний проект, здійснений Міжнародною асоціацією філософії права і соціальної філософії.

Наукова діяльність А. Печеника охоплює доволі широкий спектр знань: аналітична філософія і юридична логіка, правова епістемологія, аналіз концепції демократії і держави загального благоденства, проблема цінностей та їх ролі у праві, співвідношення права і моралі, порівняльне правознавство. У доповіді особливу увагу було приділено епістемологічним дослідженням ученого, в яких він намагався дати відповіді на питання про те, що таке знання, як їх можна здобути і чи можна їх отримати у сфері права. Він дійшов висновку, що визначити поняття істини у правовому міркуванні доволі складно, через те що теорія відповідності не може застосовуватися у правовому контексті. Тому когерентна теорія істини посіла важливе місце у свідомості А. Печеника. Разом із Робертом Алексі він розвинув теорію когерентності та її теоретичне і значення для права і правового міркування.

Заслуговує на увагу і міжнародна діяльність А. Печеника. Протягом тривалого часу він був членом Президії Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії, а згодом став її президентом, брав активну участь у зміцненні співпраці між Скандинавськими країнами та країнами Бенілюкс, а також залученні до такої співпраці країн Центральної та Східної Європи.

Пам'ять А. Печеника – провідного науковця, видатну особистість та чудову людину було вшановано хвилиною мовчання.

Наукова програма конгресу була відкрита доповіддю професора Гарвардського університету (США) **Фреда Шауера «Чи існує поняття права?»**, в якій було поставлено питання про можливість винайдення універсального визначення права. На переконання автора, сучасній теорії права потрібно відмовитися від дебатів із приводу того, що є право. Він виступає проти есенціалізму у формі як юснатуралізму, так і нормативізму, які вважають, що правова теорія має спиратися на заздалегідь сформульоване поняття права. Право як реальне соціальне явище існує незалежно від нашого наукового знання про нього. Це знання дає нам можливість провести уявну роботу по «збиранню» у соціальному житті різномірних елементів (різних психічних переживань, соціальних інсти-

тутів і процесів, ідеалів і цінностей), що ми ототожнюємо з поняттям права. Але результати цих інтелектуальних узагальнень завжди відносні і не дають змоги одержати загальнозначуще визначення права.

Учений вважає, що на рівні кожної системи права існує набір принципів і стандартів, що дозволяють їй самоконструюватися і самовідмежуватися від інших систем. Тому для кожної системи має бути своє поняття права, яке не може претендувати на теоретичну універсальність. На думку Шауера, це не означає, що взагалі не можна говорити про поняття права, а лише про те, що існує множинність рівнозначних понять права.

Теоретичне визначення права Шауер вбачає у постмодерністській перспективі як рухливе і мінливе, не доступне для вичерпного формулювання — це щось близьке до того, що він назвав «правом першого ступеня» — нормативно-правовим актам та іншим указівкам на правові тексти, що дають матеріал для регулювання соціальних ситуацій і щось концептуально й емпірично відмінне від етики, політики і всього іншого, щось таке, що відіграє важливу роль у правових інститутах, судових рішеннях і системах права. Тому завданням правознавця є не формулювання позачасового універсального визначення права, а «вибірка і збір того, що розуміють під правом, з недиференційованої маси соціальних фактів». Але, як зауважував проф. Н. Маккормік, ця теза повисає у повітрі, оскільки американський учений не пояснює, за якими критеріями можна бути б «збирати» право (диференціюючи його від інших регуляторів) у соціальній практиці: у межах однієї системи права, як правило, існують різні теоретичні уявлення про такі критерії. Тому наявність того чи іншого «загальнофілософського» критерію здається апіорно необхідною навіть для позитивістські орієнтованого дослідника, який неминуче має обґрунтувати вибір критеріїв.

Професор Ягеллонського університету (м. Краків, Польща) **Ян Воленський** у доповіді «*Моделі правової аргументації*» виклав свою теорію логічної аргументації в праві. На переконання Воленського, за допомогою теорії правової аргументації можна запропонувати вирішення всіх питань філософії права і, навпаки, дослідження основних питань філософії права неминуче приводить до проблематики правової аргументації. При цьому аргументацію він розуміє доволі широко, як «форму взаємодії, де дві чи більше особи затверджують позиції, які розуміються як такі, що не збігаються».

Стосовно права (яке Воленський вважає «паттерном логічності і раціональності») виникає питання: чи варто включати до сфери права

тільки дедуктивну логіку, чи також і неформальну? Учений відповідає, що поняття логіки має вживатися відповідно до «професійних стандартів» і обмежитися тільки «логікою першого порядку» (формальною дедуктивною логікою). Однак логіку першого порядку юрист може розширити за рахунок деонтичної логіки, що пропонує набір різних форм модальності. Це хоч і виводить (за рахунок позанелогічних предикатів і аксіом) юридичну логіку за межі логіки формальної, але дає їй можливість чітко витримувати свої межі і бути для юристів не просто міркуванням, але і доказом. Разом з тим ряд форм юридичної модальності допускає вживання оцінних категорій, що не є логічними і дають юристам змогу виводити свої оцінки виходячи з юридично значущих інтересів.

Воленський підкреслює, що якщо формальна логіка складає основу будь-якої науки, то стосовно сфер різних наукових дисциплін ми маємо розрізняти і різні види неформальної логіки. Деонтична логіка мислиться автором як специфічно юридична і є різновидом неформальної логіки, застосовуваної до права. Вона дозволяє увести в право поряд із формально-логічною адекватністю, також критерії матеріальної правильності.

На другий день роботи конгресу на спеціальному пленарному засіданні відбулася дискусія на тему «Майбутнє правового позитивізму» між професором Університету Буенос-Айреса (Аргентина) **Євгеном Булигіним** і професором Університету Аліканте (Іспанія) **Мануелем Атієнзою**.

Теоретична суперечка про перспективи позитивістської і природно-правової концепцій двома відомими правознавцями була переведена у конкретну дискусію з питання співвідношення нормативного позитивізму і теорії правової аргументації. М. Атієнза розкритикував положення концепції правового позитивізму, яке захищає Є. Булигін. Він указав на такі слабкості позиції Булигіна: 1) неможливість раціональної дискусії з питань етики з позицій етичного скептицизму, що ним обстоюється; 2) свідоме спрощення правової дійсності; 3) зневага до питань практичного застосування права; 4) надмірна увага до формально-логічних аспектів права і тому зневага до реальних факторів, що впливають на правозастосовну (судову) практику.

Є. Булигін не погодився з основними положеннями критики М. Атієнзи. По-перше, етичний скептицизм не виключає можливості дискусії про значущість моральних цінностей. Але така дискусія не може претендувати на об'єктивність, оскільки має на увазі наявність згоди за

базовими критеріями оцінки і тим самим є завжди суб'єктивною. Погоджуючись з тим, що у його розумінні теорія права не пов'язана з реальною юридичною практикою, Булігін наполягає на тому, що це необхідна властивість будь-якої теорії, що являє собою концептуальні рамки для фіксації різноманітного фактичного матеріалу і з цим матеріалом не повинна ототожнюватися. Особливо докладно аргентинський правознавець зупиняється на розгляді четвертого аргументу критики. Є. Булігін говорить про те, що потрібно розмежовувати два типи аргументації: про логічну обґрунтованість того чи іншого положення і про психологічну переконливість цього положення. Цей останній тип аргументації (переконання) має бути виключений зі сфери права. Хоча психологічне переконання є істотною частиною будь-якої правозастосовної діяльності, це не повинно спричинити ні визнання цього переконання правовим, ні включення цінностей у зміст права.

У зв'язку з тим, що професор Йельського університету (США) **Сейла Бенхабіб** не змогла взяти участі у форумі, її доповідь *«Про філософську основу космополітичних норм»* було замінено на доповідь *«Геноцид, кримінальне судочинство і примирення»*, з якою виступив професор Вашингтонського університету (США) **Ларі Мей**.

Посилаючись на визначення геноциду, наведене в міжнародних документах, доповідач звернув увагу на те, що геноцид — це дуже серйозний і особливий міжнародний злочин. Найважливіша відмінність геноциду від інших злочинів полягає у тому, що він спрямований на навмисне руйнування соціальної групи. Усі інші міжнародні злочини визначаються в понятті нанесення шкоди окремій людині, і тільки геноцид визначений у понятті як завдання шкоди цілій групі. Судові розгляди, які відбулися останнім часом щодо актів геноциду, значною мірою прискорили просування людства до глобального визнання прав людини і норм міжнародного права. Водночас ці процеси показали, що вони не лише не завжди досягають своєї мети — примирення, але іноді і віддаляють від неї. Досягнення примирення припускає необхідність як соціальних заходів, так і правових. Перші означають не тільки ліквідацію наслідків геноциду, але і вирішення проблем, що спричинили геноцид. Другі — проведення розглядів з повагою до правових норм і прав підсудних, ретельну перевірку доказів про інших можливих учасників (і активних, і пасивних) і т. ін. При цьому слід розрізняти завдання показу правди про злочини, щоб запобігти їх повторення, і забезпечення покарання і стримування злочинців через з'ясування ролі, яку відіграє відповідач.

Третій день роботи конгресу був присвячений проблемам культурного і правового плюралізму. Професор Брюссельського католицького університету (Бельгія) **Марк Ван Хук** у доповіді «*Європейські правові культури в контексті глобалізації*» проаналізував тенденції правового розвитку в сучасній Європі через категорію правової культури.

Ця категорія є досить розпливчастою і містить різноманітні явища духовного життя суспільства (цінності, звичаї, ідеології, концепції і т. п.), але, на думку Ван Хука, вона більш придатна для правового аналізу, ніж категорія традиції. Мислитель виходить з розуміння культури як поєднання розходжень, як комунікації і взаємної інтеграції, спрямованих на формування культурної ідентичності. Сутність змін, що відбуваються в європейському праві, Ван Хук бачить у формуванні нової європейської правової культури.

Ознакою цієї нової культури є конвергенція сфер, що раніше протиставлялися одна одній. Ця конвергенція виявляє себе, у першу чергу, в уніфікації систем права європейських країн під впливом правової практики Євросоюзу і виражається в згладжуванні розходжень між приватним і публічним, матеріальним і процесуальним правом, між принципами ринкового регулювання і «соціального» права. Відзначається цікава діалектика взаємодії загального і континентального права: з одного боку, європейське законодавство викликає появу дедалі більшої кількості кодифікованих актів в англійському праві, з другого боку, практика континентальних і особливо загальноєвропейських судів (Суду з прав людини та ін.) підпадає під очевидний вплив принципів прецедентного права.

З цього погляду Ван Хук критикує етатистський позитивізм. Учений розглядає його як наслідок правового монізму, що дістав розвитку із середини XIX ст. у європейському правознавстві. Ситуація почала кардинально змінюватися із середини XX ст., коли намітилися тенденції до формування радикального правового плюралізму, що виявляється одночасно в поширенні нормативно-правового регулювання на всі нові сфери життя й у збільшенні таких форм права, що ніяк не регулюються публічною владою. Від цих процесів відстає юридична освіта, що дотепер багато в чому ґрунтується на ідеї правового монізму (етатизму). Бельгійський правознавець вважає за необхідне створення загальноєвропейської бакалаврської програми юридичної освіти, у рамках якої право викладалося б поза зв'язком із національною системою права, а особливості цієї останньої пропонує вивчати на більш високому, магістерському ступені освіти.

Професор Університету м. Маямі (США) **Сюзан Хаак**, спираючись на праці й ідеї видатного американського правознавця Олівера Венделла Холмса, у доповіді *«Плюралістична сфера права: до неокласичного правового прагматизму»* порушує питання про методологічне значення прагматизму в правознавстві. Нарікаючи на вульгаризацію прагматизму і на недоліки нових напрямків неопрагматизму, де «теорія права сприймається з побоюванням і навіть з ворожістю», Хаак виступає проти есенціалістських підходів до вивчення права. На її думку, предметом теорії права має стати «вивчення схожості і розходжень у тих явищах, що ми не вагаючись називаємо правовими», і в цьому розумінні теорія права повинна спиратися на принципи наукового і методологічного плюралізму. Американська дослідниця вважає неприпустимим розглядати науково-правові концепції, подібно до платоновських ідей, як щось застигле і таке, що виключає коректування в ході наукового дискурсу, — концепції для неї «є первісно тендітними і схематичними, за своєю суттю відкриті для тлумачення, уточнення, екстраполяції і подальшого дискурсу в межах конкуруючих між собою соціальних інтересів». Методологічною основою для такого підходу в правознавстві може бути ідея юридичного досвіду, озвучена в другій половині XIX ст. О. В. Холмсом, який підкреслював, що право по суті — не логіка, а досвід; і саме у розвитку цього напрямку наукових досліджень Хаак бачить майбутнє неокласичного правового прагматизму.

У доповіді професора Університету Палермо **Франческо Віолі** *«Верховенство права в умовах правового плюралізму»* піднімаються питання правового плюралізму в ракурсі теорії верховенства права. Цю теорію доповідач розглядає як суворо формальну і процедурну наукову концепцію, позбавлену сутнісного змісту — верховенство права не ставить своїм завданням створення справедливого права, а лише окреслює умови, за яких суспільство керується правом, а не свавіллям. Серед таких умов можна назвати не лише волю громадян, але і сприйняття права як форми кооперації соціальних інститутів і громадян, де кожному відведена особлива роль у встановленні, інтерпретації і здійсненні загальнозначущих практичних правил поведінки.

Подібна комунікація можлива тільки при запереченні необхідного зв'язку права і держави і лише в умовах правового плюралізму, до принципів якого автор відносить легітимність різнорівневих джерел права, конкуренцію між системами права та відсутність чіткої і консолідованої нормативної ієрархії. Автор свідомо обмежує своє дослідження рамками

«офіційного правового плюралізму», де джерела права тісно пов'язані з державою, хоча і не заперечує існування неофіційного, соціального права. У межах офіційного правового плюралізму він виокремлює три основних блоки права, що конкурують із правом держави: міжнародне право, наднаціональне право (що виходить за межі окремих держав: приміром, європейське право) і особливий вид політичного права, що веде до нового тлумачення правової системи держави. Переважною тенденцією сучасного права поступово стає перехід від взаємозалежності різних блоків права до взаємопроникнення цих блоків.

У сучасному суспільстві верховенство права характеризується рядом тенденцій: 1) розподілом політичної влади між різними соціальними інститутами, що приводить до виникнення багаторівневого конституціоналізму, а також розвитком «субсидіарності» – тобто появою для суб'єкта можливості вибору правозастосовного органу виходячи зі своїх інтересів та інтересів інших учасників регульованого правом спілкування; 2) необхідністю відкритого обговорення правозастосовної практики і створення можливості для публічного коректування цієї практики; 3) розгляд правотворчості не як диктату суверенної волі, а як формулювання норм, що споконвічно іманентні соціальним відносинам, і які є латентно присутніми в правових правилах, у практиці правової аргументації й інтерпретації; 4) набуття договором за сучасних умов дедалі більшою мірою публічних функцій і якості фактора, що багато в чому визначає розвиток публічного права.

У форматі паралельних пленарних засідань пройшла презентація двох видань: *«Право, права і дискурс. Правова філософія Роберта Алексі»* за редакцією Георга Павлакоса і *«Трактат з правової філософії і загальної юриспруденції»* за редакцією Енріко Паттаро, а також ново-го міжнародного журналу *«Легіспруденція»*.

Четвертий день конгресу розпочав доповіддю **Кшиштоф Мотика** (Католицький університет Любліна, Польща) *«Значення філософії права Льва Петражицького»*.

У своєму виступі професор К. Мотика підсумував результати багаторічних досліджень творчості Петражицького. По-перше, польський учений переконливо доводить, що такі методологічні посилки теорії Петражицького, як теорія адекватності, теорія емоцій, концепція імперативно-атрибутивної структури правової норми є важливим внеском у правову науку ХХ ст., і зберігають свою актуальність дотепер, так само як і його глибока критика етатистського позитивізму. По-друге, на його

думку, концепція Петражицького є плюралістичною і не може зводитися до якогось одного фактора, зокрема до психології. Ця концепція імпліцитно містить і важливі елементи соціологічного підходу: а саме, ідеї про мотиваційну і виховну роль права, про правову політику як про форму соціальної інженерії.

З цієї точки зору концепція Петражицького становить інтерес саме як виклик догматичному правознавству і як перше дослідження права в аспекті мікросоціальної взаємодії. Цей важливий напрямок теоретико-правових досліджень було розвинуто і видатними учнями Петражицького, серед яких польський учений виділяє П. О. Сорокіна, Г. Д. Гурвича, М. С. Тимашева, М. Я. Лазерсона, Г. І. Гінса. Підкреслюючи значення правової концепції Петражицького для сучасного теоретичного правознавства у світі, К. Мотика особливо виділяє значущість для польської правової науки його ідей, що мали глибокий вплив не тільки у сфері філософії і соціології права, але і скеровували польську правову науку в напрямі емпіричних досліджень і у бік подолання догматизму і формалізму.

Оскільки почесний професор Гельсінського університету, засновник і генеральний секретар Тамперівського клубу (Фінляндія) **Ауліс Аарніо** не зміг прибути на конгрес, його доповідь *«Хто ми? Про соціальну, культурну і правову ідентичність»* була зачитана **Нейлом Маккорміком** (Університет Единбурга, Велика Британія).

У доповіді, спираючись на ідеї, висловлені Г. Х. фон Вригтом і С. Хантінгтоном, були проаналізовані філософські основи і перспективи процесів глобалізації та модернізації крізь призму проблеми європейської ідентичності. Вихідною основою аналізу був обраний внутрішній світ людини, що у сучасній західній цивілізації виявляється фрагментованим, також як і традиція, культура, суспільство. Ця ситуація призводить до руйнування особистості західної людини і, з цього погляду, основною екзистенціальною проблемою стає реконструкція людиною своєї ідентичності. Слідом за фон Вригтом, у доповіді концепція особистості пов'язується із самопізнанням, а оскільки сила особистості є залежною від істинності концепцій, на яких ця особистість ґрунтується, то одна з основних причин руйнування особистості бачиться у фрагментації знання.

Іншим аспектом проблеми фрагментації особистості стає цивілізаційний. «Зіткнення цивілізацій», про яке говорить Хантінгтон, не є випадковим у сучасному світі, воно необхідно впливає із самих основ постмодерністської цивілізації на Заході. Постмодернізм розглядає фрагментацію світу як його необхідну властивість і відтворює це бачен-

ня в ідеологічному, економічному, культурному протистоянні з іншими цивілізаціями. У даному аспекті така позиція являє собою особливу форму фундаменталізму, що провокує аналогічну відповідь з боку інших цивілізацій, у тому числі й ісламської.

Загальнофілософські висновки автора приводять його до проблеми правової ідентичності. Джерела європейської ідентичності виходять з чотирьох принципів ідей, сформульованих ще у Середньовіччі. Мова йде про парламентаризм, ідеї прецедентного, цивільного і природного права. Ці начала в сучасному світі, з одного боку, ще не становлять одне ціле, але, з другого — дають підстави для формування загальноєвропейської правової ідентичності на основі єдиних уявлень про право та форми його реалізації.

Професор Університету Бамберга (Німеччина) **Ян Зікман** переконаний, що ідея правової автономії є однією з ключових для теоретичного правознавства. У своїй доповіді *«Концепція автономії»* він знаходить у цій ідеї два начала, що, на перший погляд, суперечать один одному. Традиційне розуміння автономії зводиться до припущення самозаконності індивіда, можливості вибору ним правових норм. Але за такого підходу зникає така сутнісна ознака норми, як її обов'язковість для учасників правового спілкування. Подолати це можна, як припускає німецький учений, за допомогою моделі автономної аргументації, де судження про норми мають свою передумову в нормативних аргументах. Автономія, на думку Зікмана, означає структуру нормативного прийняття рішень, тобто формальну процедуру обґрунтування значущості і реальності норм.

У цьому розумінні автономією є можливість надання правовим нормам дієвості через нормативні судження, ознакою яких є претензія на загальнозначущість. Набуття правом своєї дієвості (і, отже, перетворення права потенційного на право реальне) відбувається завдяки перебуванню «балансу заснованих на суб'єктивних інтересах аргументів». Цей баланс не виводиться із самих норм і перебуває в процесі аргументації. Інтереси, на думку Зікмана, зовсім не є основним критерієм — дієвість норм мислиться як похідна від «розумної прийнятності» норм і від їхньої здатності «бути універсальними». Автор указує на те, що в межах концепції автономії можна говорити тільки про суб'єктивну значущість. Для загальнозначущості потрібні або соціальний базис, або визнання колективної психологічної дійсності. Саме до останнього висновку схиляється німецький учений, говорячи про «колективну автономну аргументацію» і про «колективне прийняття норм». Зікман змушений припустити існування об'єктивної зобов'язуючої норми, що

дає підстави говорити про «об'єктивну обґрунтованість претензій на загальнообов'язковість», яка випливає з «правильної аргументації».

П'ятий, останній, день конгресу був присвячений питанням буття права в культурному і екзистенціальному аспектах. Доповідь професора Токійського університету (Японія) **Такао Кацурагі** «*Націоналізм, мультикультуралізм і концепція права*» була присвячена культурологічному аспекту проблеми формування правової теорії в умовах мультикультуралізму. У першу чергу, японський учений запитує себе, наскільки національні культури зберегли своє значення в умовах мультикультуралізму, і наскільки принцип національної організації права і держави відповідає тенденціям глобалізації, характерним для нашої епохи. Відповідь на це питання він шукає у межах концепції «ліберального реалізму».

Пошук національної ідентичності, на переконання доповідача, зовсім не повинен припускати прагнення до національного відокремлення в культурному аспекті і до протекціонізму в аспекті економічному, як це традиційно вважалося. Мультикультуралізм у сучасному західному суспільстві не перешкоджає існуванню держав, сформованих за національним принципом — національність формується сьогодні на культурі діалогу, що відображає властиві західній цивілізації плюралізм і толерантність. Японський мислитель підкреслює, що культурна взаємодія — це не механічне зіткнення одноманітних і закритих для інших світів, а являє собою нескінченний процес трансформації суспільних колективів, що взаємопроникають один в одного, змінюючи інші колективи і змінюючись самі.

Зауваження, які наводить Кацурагі про взаємну трансформацію культур, повинні допомогти розвінчати міф про необхідність формальної єдності права і побудувати інший образ права, заснований на ідеї «розумної гнучкості права». Такий образ права не вписується в парадигму «наказу суверена», і мислиться японським ученим скоріше як «владна рекомендація». Владна рекомендація пропонує моделі поведінки, між якими суб'єкт права вибирає найбільш придатну модель для конкретного випадку. Свою концепцію Кацурагі вважає найбільш придатною для зрілої ринкової економіки. У відносинах з державою вона уникає крайнощів як дирижизму, так і класичного лібералізму. У японській філософській традиції ця думка виражається за допомогою концепції «мічі», що являє сполучення типово азіатського синкретизму і неоконфуціанської ідеї перебування належної міри в процесі самовдосконалення.

У доповіді «*Зовнішній аспект етичного життя правових інститутів*» професор Університету Единбурга (Велика Британія) **Зенон Баньков-**

ський ставить питання про роль позаправового змісту правових інститутів. Як прихильник екзистенціального напрямку в правознавстві, він виходить з тези про наявність глибокого зв'язку між етичним життям людей і діяльністю соціальних інститутів. Саме завдяки цьому зв'язку ми є відкритими для соціального спілкування, що Банківський конструє як відносини обміну.

Учений вважає основним фактором правового життя прагнення до ви-
найдення інституціональної згоди різних життєвих позицій індивідів. Основ-
ну проблему правового спілкування він бачить у психологічному страху зу-
стрічі з Іншим. Сучасний монологічний образ права виник переважно за-
вдяки цьому страхові. Учений пояснює це тим, що в умовах сучасної західної
цивілізації існує деяке «квазіпсихологічне» середовище, що відбирає в нас
волю вибору і примушує діяти в рамках заздалегідь визначеної правової
рутини. Страх невизначеності змушує сучасну людину дедалі частіше від-
мовлятися від участі в процесах створення спонтанного права і вибирати
монологічне право держави з апіорно заданими моделями поведінки.

Це стосується не тільки права, але й міжкультурного обміну в цілому.
Страх зустрічі з Іншим змушує навішувати ярлики на інші культури і циві-
лізації, що здаються небезпечними тільки через те, що вони — «Інші».
Вихід з такої ситуації Баньковський бачить у розвитку «етики межі», що
складається в необхідності постійного розширення рамок нашого досвіду
і готовності «зустрічі з Іншим». Право в цьому аспекті з'являється як «по-
стійний потік взаємодії... у формі плюралізму, де нормативні сфери взаємно
перетинаються, а межі виявляються крихкими».

Пленарні засідання завершилися доповіддю переможця конкурсу
IVR серед молодих вчених **Хелгі Варден «Різноманітність і єдність —
спроба зображення виправданої лінії»**.

Поряд із пленарними засіданнями, які відбувалися у першій поло-
вині дня, з 15. 00 до 19. 00 проходили засідання секцій (49 спеціальних
семінарів і 7 робочих груп).

У рамках Конгресу відбулася Генеральна Асамблея Міжнародної
асоціації філософії права і соціальної філософії, на якій був обраний новий
президент IVR — відомий шотландський філософ права і політичний діяч,
один із авторів тексту Конституції ЄС Нейл Маккормік і новий склад Ви-
конавчого Комітету IVR. Місцем проведення наступного XXIV Конгресу,
який відбудеться влітку 2009 р., було обрано м. Пекін (Китай).

Матеріал підготував

С. Максимов, доктор юридичних наук, професор

Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого